

S Z E M L E

NEMESKÜRTY ISTVÁN:

REQUIEM EGY HADSEREGÉRT

(Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1972., 306 p.)

Közhelyként ható megállapítás ma már, hogy az uralkodó körök történelmünk legnagyobb katasztrófájába sodorták hazánkat a második világháború idején. Politikájuk pusztulásba vezető versenyfutás volt a román uralkodó osztállyal Hitler kegyeiért — a gyors és könnyű győzelem reményében —, új érdemekért. Ezért léptek hadba a Szovjetunió ellen egy korszerűtlenül szervezett, rosszul felfegyverzett és gyengén kiképzett, a modern háború követelményeit alig ismerő és az ellenfelet lebecsülő tisztikar által vezetett hadsereggel. A magyar nép kegyetlenül fájdalmas, nagy árat fizetett kalandor politikájukért! Embervesztésünk — az ország akkori területére számítva — halottakban, eltűntekben és sebesültekben (beleértve a polgári lakosság és a deportáltak veszteségeit is) elérte az egymillió főt. A háború utolsó szakaszában országunk hadszíntérré vált; elpusztult a nemzeti vagyon 40 százaléka, az elszenvedett károk összege, 1938-as értékben, megközelítette a 22 milliárd pengőt.

E végzetes katasztrófának volt *egyik*, bár szörnyűségeiben szinte példa nélküli állomása a 2. Magyar Hadsereg doni tragédiája. E döbbenetes esemény-sort eleveníti fel rokonszenves írói bátorsággal, objektivitásra törekvő felelősségkutatással, nemes szenvedélytől fűtötten Nemeskürty István új könyve: Requiem egy hadseregért.

Az író korabeli hadműveleti iratok, memoárok és szakmai feldolgozások alapján megrázó erővel ábrázolja a 2. Magyar Hadsereg pusztulásának fo-

lyamatát. Felelősséggel nyúl a témához, a részletekben valóság-hű ábrázolást ad, a tények megítélésében általában szakértelmet tanúsít. Könyve joggal váltott ki széles körű érdeklődést — s közvéleményformáló hatása aligha vonható kétségbe.

Nemeskürty nem regényt, hanem történeti feldolgozást ad az olvasók kezébe azzal az igénnyel, hogy a társadalmi tudatban megfelelő helyére kerüljön ez a százezreket mélyen érintő, napjainkban is foglalkoztató tragédia. Ez jogosít fel bennünket arra, hogy a vállalkozás iránti elismerés mellett rámutassunk néhány olyan szakmai hiányosságra, amely a történeti valóság bizonyos leegyszerűsített rajzát eredményezi a könyvben. S itt elsősorban nem néhány katonai vonatkozású pontatlanságra, tévedésre vagy hibára gondolunk. Ezek ugyanis nem kérdőjelezik meg a könyv alapvető értékeit, nem befolyásolják lényegesen hasznos funkcióját. A szerző koncepciójának vitatható pontjaira kívánunk rámutatni, és vázolni ezek kapcsán saját véleményünket.

Hogyan került sor a 2. Magyar Hadsereg frontra küldésére, és miben áll a magyar uralkodó osztály fő felelőssége?

Horthyék a háború végén a győztes oldalon akartak lenni, hogy érvényesíthessék valamennyi területi követelésüket. Ezért 1941 nyarán — szilárdan bízva a német győzelemben — önként, minden külső kényszer nélkül hadba léptek a Szovjetunió ellen. Úgy vélték, egyetlen hadtest elegendő lesz ah-

hoz, hogy a győztesek között elismerjék az országot, a fegyveres erő többi részével pedig fenntartják a rendszer szilárdságát és súlyt adnak követeléseiknek a béketárgyalásokon. Véleményükben 1942 elején még nem következett be lényeges változás, és alapvető céljuk is ugyanaz maradt. Ekkor még csak a háború elhúzódsával számoltak. Úgy vélték, a németeknek lesz elegendő erejük döntést kicsikarni a keleti fronton, az angolszász hatalmaknak pedig nem áll érdekében Németország teljes katonai összeomlásáig folytatni a háborút. Ezért csupán a németekhez fűződő, túlságosan szoros kötelékek valamelyes lazítását akarták elérni — ezt célozta Bárdossy miniszterelnök és Werth vezérkari főnök menesztése, Kállay és Szombathelyi kinevezése — és erősödött az a törekvésük, hogy a haderő nagyobb részét megőrizték. A magyar uralkodó osztály legfőbb bűnéül tehát az önkéntes háborúba lépést kell felróni, a 2. Magyar Hadsereg frontra küldése ennek szükségszerű következménye volt. Horthyéknak 1941 nyarán még módjukban volt választani, de fél évvel később — szándékuktól és katonai felkészültségük fokától függetlenül — már nem tagadhatták meg a további részvételt a háborúban, *egyedül* a csatlósok közül. A korábban maguk szőtte hálóból ekkor nem szabadulhattak ki. A helyzet alakulása és az események belső logikája csupán azt tette lehetővé számukra, hogy *a részvétel mértékéről alku-dozzanak* a németekkel. A megmaradt dokumentumokból — ezek egyikére az író is hivatkozik — eléggé világosan és egyértelműen kiderül, hogy a magyar vezetés Keitel látogatásakor megpróbált élni e lehetőséggel, s nem éppen baráti hangulatú, meglehetősen kemény alku-dozás folyt a tárgyalásokon. Ennek eredménye volt, hogy a német véd-erő-főparancsnokság vezetője, aki kezdetben tulajdonképp az egész mozgósítható magyar haderő frontra küldését követelte, végül is beérte egy hadsereggel.

A magyar vezetés 1942 elején tehát már nem minden gatlás nélkül adott embert a frontra és főleg nem annyit, mint amennyit Hitler követelt. *Adnia azonban kellett.* Ekkor még, ha akart volna sem szakíthatott volna a németekkel. Az sem hagyható figyelmen kí-

vül, hogy a nagy vetélytárs, a királyi Románia 1942-ben két hadsereget, összesen 18 hadosztályt küldött a keleti arcvonalra. Vagyis a riválisok versenyfutása még folytatódott.

Mit kellett figyelembe venni a 2. Magyar Hadsereg mozgósításakor?

Mindenekelőtt azt, hogy a csapatok elegendő számú, megfelelően képzett emberanyaggal vonulhassanak el a hadműveleti területre, de a hadrend személyi szükségleteinek kielégítése ne vonja maga után a háborús termelés csökkenését. E kettős követelménynek csak jelentős tartalékos kontingens behívásával, és a meghagyási rendszer alapelveitől nem eltérve, de a területi hadkiegészítési elv alkalmazásáról lemondva lehetett eleget tenni. A hadüzemek, közművek, vasút, posta stb. dolgozóinak zömét mentesíteni kellett a katonai szolgálat alól; s lényegében a kapitalista háborús termelés érdekeiből következett az is, hogy a mezőgazdaságban a tehetősebb paraszti réteg élvezett mentességet. A szegény-parasztság jelentette a Horthy-rendszer időszakában is, csakúgy mint korábban, a gyalogság hagyományos emberanyagát. A mozgósítás végrehajtásakor alapelv volt még, hogy a nemzetiségiek arányukhoz mérten legyenek képviselve a harcoló hadseregben. Ennek érvényesítése érdekében is el kellett térni a területi hadkiegészítéstől, hiszen a III., IV. és VII. hadtestet mozgósították, a nemzetiségi lakosság zöme pedig a VIII., IX. és V. hadtest kiegészítési területén élt. A mozgósítás alapelve tehát az volt, hogy a bevonulási kötelezettség arányosan terhelje a háborús ipari-mezőgazdasági termelésben és a közszolgáltatásban nélkülözhető hadköteleseket, s a különböző fegyvernemi és szakcsapatok kellő számban kapjanak megfelelően képzett embereket.

A háborús termelés érdekei és a katonai szakszemponatok — természetesen bizonyos határokon belül — megengedtek eltérést ettől a mozgósítási alapelvtől. A behívások során a hatósági önkény, a protekció és az egyéni bosszú érvényesülhetett — és érvényesült is. De afféle tudatosságot a végrehajtásban, s olyan szeres mértékben, mint azt Nemeskürty István feltételezi —, hogy ti. zömmel a rendszer számára megbízhatatlan elemeket hívjanak be —, nem tett lehetővé. A

kérdés azonban nem is ilyen egyszerű.

A Horthy-hadseregben a politikailag megbízhatatlanokat különböző kategóriákba sorolták, és ennek megfelelően döntöttek sorsukról. Voltak olyanok, akiket semmiféle katonai szolgálatra nem vettek igénybe (ezekre internálás, börtön, munkaszolgálat, büntetőszázad várt), másokat az ún. „védett” alakulatokba nem osztottak be, vagy csak kiszolgáló feladatokat láthattak el állandó megfigyelés és felügyelet alatt. Ezek a legfontosabb megkülönböztetések a 2. Magyar Hadseregben is érvényesültek a behívások során. A legveszélyesebbnek tartott elemeket tehát már előre igyekeztek kiszűrni és távol tartani a hadseregtől. Nem lehet pusztán véletlen egybeesésnek tekinteni, hogy éppen az 1942-es tavaszi mozgósítások idején teltek meg az internálótáborok és a börtönök kommunistákkal, szimpatizánsokkal, a szervezett munkásság baloldali vezetőivel.

Milyen volt ezek után a 2. Magyar Hadsereg szociális arculata, erkölcsi-politikai állapota?

Semmi esetre sem olyan egységes és egysíkú, mint amilyennek az író ábrázolja. Mindenekelőtt a frontra induláskor nem ugyanaz volt, mint 1943. január elején. Ha abból a kétségtelen tényből indulunk ki, hogy a dolgozó rétegek nem tekintették magukénak a háborút és csak kényszerből fogtak fegyvert, akkor megállapíthatjuk, hogy a katonák döntő többsége valóban a rendszer számára megbízhatatlan elemek közül került ki. Ezek a katonák azonban nem azzal a tudattal mentek a Donhoz, hogy ott a hazát védik, hanem mert *muszáj* volt menniük. De tudatosságuk foka széles skálán ábrázolható már a frontra induláskor is, a háborús tapasztalatok pedig fokozatos fejlődést indítottak el gondolkodásukban. Fél év alatt mind nagyobb számban jutottak el az egzisztenciális alapon keletkezett ösztönös háborúellenességtől a politikailag tudatos háborúellenességig: a háború igazságtalan voltának felismeréséig. Ezt a tudati változást, fejlődést nem hagyhatjuk figyelmen kívül a 2. Magyar Hadsereg szociális arculatának, erkölcsi-politikai állapotának ábrázolásakor. Sajnálatos, hogy érzékeltetésével a szerző adósunk maradt.

Emellett a kép teljességéhez az is

hozzátartozik, hogy ebben a hadseregben szép számmal akadtak olyan elbódított, sovíniszta, de még fasiszta elemek is, akik hittek a német győzelemben. Ebben bízva fogtak fegyvert a Szovjetunió ellen, és készségesen segítettek megteremteni Hitler „új rendjét” a megszállt területeken. Nélkülük nem lenne teljes kép a 2. Magyar Hadsereg szociális-erkölcsi arculatáról, róluk és bűneikről nem hallgathatunk a hadsereg tragédiájának ábrázolásakor.

Miért küldték a frontra a 2. Magyar Hadsereget?

Tények bizonyítják, hogy a magyar uralkodó körök 1942 elején még nem veszítették el teljesen a hitüket a győzelemben. Ha voltak is bizonyos fenntartásaik, ekkor még a várt és remélt győzelem részesei akartak lenni, s a frontra indított csapatokat nem eleve pusztulásra szánták, nem előre veszteséglistára tették, vagy halálra ítélték — mint azt Nemeskürty István feltételezi.

1942 kora nyarán a németek még diadalittasan nyomultak Sztálingrád felé, s a 2. Magyar Hadsereget is *győzni* küldték a keleti arcvonalra Horthyék, csakúgy mint a többi csatlós kormány. De nem vasúti szállítással, hanem 800—1200 km gyalogmenet után érték el a Dont. Ősztől még a csapatok fokozatos felfrissítését is tervezték, s a váltás egy része az év végéig kiérkezett. Bízta a győzelemben eleinte a különböző beosztású parancsnokok is, egyáltalán nem számolva azzal a lehetőséggel, hogy a telet a fronton tölthetik. Erre utal a többi között a védelmi állások építésének és megfelelő berendezésének általánosan tapasztalt elhanyagolása. Erdemes egyébként megjegyezni, hogy összefüggő védelem kiépítésére sem az olasz, sem a román csapatoknak nem volt elegendő ereje és anyaga, ők sem készültek fel téli alkalmazásra. Az őszi folyamán a német hadseregcsoport parancsnokság sem tudott a megerősített állások kiépítéséhez elegendő faanyagot, tüskésdrótot és aknákat szövetségesei rendelkezésére bocsátani. Ilyen körülmények között a 2. Magyar Hadsereg halálos ítéletét a merev védelem elrendelése jelentette 1942. december végén. Horthy, Kállay, Szombathelyi, Jány és az utasítás végrehajtását erőltető parancsnokok végső fokon ezzel idézték elő

a hadsereg tragédiáját, pusztulását; ekkor hagyták veszni és tették veszteséglistára. Az áttörést megelőző harcokban elszenvedett veszteségek azonban jóval nagyobbak voltak, mint azt a szerző érzékelteti.

Hogyan értékeljük a visszavonulást?

Nemeskürty István egyik legfőbb törekvése, hogy megvédje a katonákat a gyávaság — először Jány által megfogalmazott és az egykori hitlerista tábornokoktól később is hangoztatott — vádjá ellen. Ez a vád szerinte annyira átment a köztudatba, hogy — szávaival élve — ma is hajlamosak vagyunk mosolyogva legyinteni katonai tehetetlenségünk e csúfos emlékére gondolva. Ez ellen tiltakozva bebizonyítja, hogy a vereség nem a 2. Magyar Hadsereg visszavonulásának következménye, a magyar csapatok nem futottak meg pánikszerűen, arcvonaluk nem omlott össze órák alatt. Úgy tűnik azonban, érdekes fejtegetései közben a szerző megfeledkezett róla, hogy a katonák magatartását nem lehet megérteni és helyesen értékelni önmagában, a céltől függetlenül. Pedig erre az igazságra maga is utal, de nem veszi következetesen figyelembe a szovjet áttörés következményeinek értékelésekor. A tények és a következményeik ismeretében aligha tévedünk, ha úgy értékeljük a történeteket: a tömeges visszavonulásban tapasztalatonként érezt, határozott állásfoglalás juttat kifejezésre. A katonák nem értettek egyet a háborúval, ezért *saját életükért harcoltak és tartották állásaikat, ameddig értelmét látták*. De kényszeríteni is *csak addig* lehetett őket, és nem tovább. Utána *otthagyták* az arcvonalat, hogy életüket menthessék. S hogy ezt tették egy rájuk kényszerített igazságtalan háborúban, az *csak helyeselhető*. Ami pedig a gyávaság vádját konkrétan illeti, akik visszavonultak, a felkoncolással és a kivégzőosztagok sortüzével számolva tették ezt, tehát *nem bátorság nélkül*. Később ezrével jelentkeztek a fasiszmus elleni harcra, és akik lehetőséget kaptak közülük, emberül helytálltak a küzdelemben — mint partizánok. Az ő példájuk is bizonyítja; hőssé a politikai cél tehet embereket. Azt egyébként, hogy a doni vereség nem a 2. Magyar Hadsereg visszavonulásának következménye volt, s e hadsereg a német utóvédék

utóvédjeként pusztult el, a magyar katonai szakirodalom már régebben feltárta és bebizonyította. Az is eléggé köztudott, hogy a német visszavonulás még a magyar csapatok feláldozása árán is alig volt szervezettebb és rendezettebb, mint a 2. Magyar Hadseregé.

Az író a 2. Magyar Hadsereg tragédiája kapcsán döbbenetes közönyt emleget, amellyel az ország napirendre tért az események felett. Felveti, hogy egy mohácsinál nagyobb vereség huszonnégy óra alatt gyászba és lángba boríthatott volna egy országot. Hivatkozik Olaszország példájára, ahol a hadsereg pusztulása forradalmi nyugtalanságot idézett elő, és a tömegek elakarták számoltatni a fasiszta kormányt: *hová lettek a katonák?*

A hivatalos Magyarország közönye tényleg döbbenetes, cinizmusa, amellyel napirendre tért a súlyos veresztés fölé, eléggé el nem ítéhető. Joggal vált ki megvetést és gyűlöletet. Nem szerencsés azonban az a mód, ahogyan a szerző általánosít, a számonkérés pedig a valósággal és a reális lehetőségekkel nem kellően számoló írói túlzás. A korabeli rendőrségi, csendőrségi jelentések és más dokumentumok az *első* nagy katonai vereség hatásaként Magyarországon is a tömegek fokozódó nyugtalanságáról, elégedetlenségéről, tiltakozásáról, mind szélesebben terjedő békeköveteléseiről adnak hírt. *Szó sincs tehát döbbenetes közönyről* a dolgozó rétegekben. Hogy nem több történt akkor, 1943 tavaszán Magyarországon, annak nagyon is kézzelfogható okai vannak. Az például, hogy az antifasiszta, háborúellenes erőket rendkívül súlyos csapás érte; a sorozatos letartóztatások következtében legjobb vezetői és harcosai közül százezrek estek ki a sorból. A legális ellenzéki pártok ugyanakkor a kormány kivárási politikáját támogatták, és tömegeik forradalmasodásának megállítására, visszaszorítására törekedtek. Ezekről a körülményekről nem feledkezhetünk meg, ha reálisan akarunk számot adni a vereség hatásáról 1943 tavaszán. Összehasonlításként Romániára hivatkozhatunk. Lényegében hasonló okok miatt ott sem történt több és más, mint nálunk, még ha Antonescu botrányt csapott is Hitler főhadiszállásán. Olaszországban másként állt a helyzet. Az olasz csapatok 1942—43-ban nemcsak a keleti arcvonalon szenvedtek

vereséget, mögöttük volt már El-Alamein és a tuniszi fegyverletétel is, emellett belátható időn belül számolni lehetett amerikai—angol partraszállással Sziciliában. Mindezek rendkívül kiélezték a fasiszta rendszer belső ellentéteit, és magyarázzák a magyarországi s a romániainál nagyobb méretű olasz megmozdulásokat 1943 tavaszán.

Nemeskürty István valós társadalmi igényt ismert fel, amikor könyve megírásával a százezernyi pusztulásba sodort magyar katona elsiratására vállalkozott. Könyve maradandó, megrázó élményt nyújtva méltó módon teljesíti ezt a feladatot. Sajnálatos azonban, hogy nézőpontjában bizonyos egyoldalúság érvényesül. Döntően a vezetés oldaláról vizsgálja a történeteket. Keveset mutat meg a tragédia szenvedő alanyainak, az elsiratásra érdemes egyszerű embereknek, az igazi áldozatoknak a helyzetéről, sorsáról, gondolkodásáról. Pedig csakis így kaphatunk teljesen valós képet az eseményekről —

s rendelkezünk is elegendő anyaggal ennek dokumentálására.

A szaktudomány nem hallgatott a 2. Magyar Hadsereg tragédiájáról. Egy dokumentumkötetben és néhány tanulmányban őszintén és a valóságnak megfelelően feltárta már e hadsereg pusztulásának folyamatát, okait és körülményeit. Tény azonban, hogy a téma monografikus feldolgozását még nem végezte el, ezért a már megjelent munkák eredményei, úgy látszik, nem mentek még át eléggé a köztudatba. Mintegy három évtized múltán tehát az író választotta műfajban és módon is szólni kellett róla: mi történt akkor a Donnál és miért úgy történt, ahogyan a megmaradt dokumentumok vallanak e tragédiáról. De éppen a maga választotta módszer okozta, hogy Nemeskürty István némelykor a valóság bonyolult összefüggései helyett esetenként feltételezésekre alapoz és helyenként vitatható kiindulópontot választ. Ez váltotta ki megjegyzéseinket.

Tóth Sándor